

על מקומה של "נדיבות לב" בקיום חוקי התורה המחייבים

הרב יהונתן שמחה בלס, רב הישוב נוה צוף

מתפרצת
ז. "מידת חסידות" ו"לפנים משורת הדין" -
פן התנדבותי הכרחי בעבודת ה'
ח. בנדר מתגלה "הערך המקורי שיש
בדתיות הטבעית"
ט. המידות הטובות של האבות הן בסיס
לתשובתם של מי שהתרחק מהתורה
סיכום - הרב בקהילתו

א. נדיבות רוח ונדיבות לב
ב. מצווה על האדם להזדהות בלב עם
המידות האלוניות
ג. קיום המצוות לחיזוק המידות הטובות
ד. מצוות שהתורה דורשת לקיימן מרצונו,
כהתנדבות
ה. המידות הטובות של האבות כבסיס
לקבלת התורה
ו. היתרון של חוקיות על פני ספונטניות

א. נדיבות רוח ונדיבות לב

וַיָּבֹאוּ כָּל־אִישׁ אֲשֶׁר־נִשְׂאוֹ לְבוֹ וְפָל אֲשֶׁר נָדְבָה רוּחוֹ אֹתוֹ הֵבִיאוּ אֶת־תְּרוּמַת ה' לְמִלְאכַת אֹהֶל מוֹעֵד וּלְכָל־עֲבֹדָתוֹ וּלְבִגְדֵי הַקֹּדֶשׁ (שמות לה כא).

לדברי המלבי"ם (שם) המניע של התורם מתוך נדיבות לב שונה מהמניע של התורם מתוך נדיבות רוח:

יש שרוחו רוח נדיבה, היינו שהוא מלא מצוירים טובים לנדיבות, שיצייר ברוחו טוב מידה הזאת.. ובכל זאת הלב, שהוא כח המושל שבו, אינו בוחר להתנדב - מאהבת הממון והבצע. ויש שרוחו אינו נדיב לצייר בטוב מידת הנדיבות, ובכל זאת יש לו לב נדיב, ואוהב לפזר ולתת, כי הממון אינו חשוב בעיניו. ולכן אמר פה שבאו כל איש אשר נשאו לבו, שכח המושל והבחירה שלו התנדב ברצון טוב, וכל אשר נדבה רוחו, מאשר צייר ברוחו תועלת הנדבה הזאת וגודל עניינה.

בעולם "הרחב" "נדיבות הרוח" של אזרחים היא זו שמביאה מדינה שלמה לחוקק חוקים ולפתח תוכניות כדי לסייע לנזקקים ולמוסדות בריאות, תרבות וחינוך

מכספי הקופה הציבורית. על פי מחקרים מסוימים¹ דווקא במדינות רווחה הסיוע של יחידים למטרות צדקה קטן יותר מאשר במדינות אחרות. החקיקה הציבורית הרחבה נתפסת כתחליף הפוטר את האדם הפרטי מלהיענות לפניות של נזקקים. הרגשת הרחמים והרצון לסייע, שהיו אמורים להתעורר בלבנו כשפונה אליו אדם או מוסד שזקוק לעזרתו, נעלמים או נחלשים. מאידך, אין די בנדיבות ליבם של יחידים כדי לבנות את המערכות הציבוריות, שרק הן מסוגלות לספק בקביעות את השירותים ש"נדיבות הרוח" רואה אותן כהכרחיות לחברה צודקת.

בעם ישראל, התורה מחייבת את האדם ב"חוקים ומשפטים צדיקים" (דברים ד, ח). בקיומם הוא "עושה חסד משפט וצדקה בארץ" (ירמיהו ט, כג). חוקים ומשפטים אלה מקיפים את כל אורחות החיים של הפרט ושל הכלל, ואינם כוללים לא רק צדקה, תרבות ובריאות.

במסגרת מחייבת הבנויה על צווים אלוקיים מה מקומה של "נדיבות הלב" של היחיד? מה תפקידה של התעוררות "התנדבותית" הצומחת מלמטה מתוך המידות הטובות של אנשים טובי לב? בלי מימד של נדיבות, המכלול היה חסר, וכדברי הרב קוק: "זה היתרון ראוי שלא יחסר" (אגרת פט, אגרות הראיה א עמ' צז).

אכן, גם בדרך קיום המצוות המחייבות אותנו, וגם בתוספת מעשים טובים שאנו מקבלים על עצמנו, נותנת התורה מקום לנדיבות לב.

ב. מצווה על האדם להזדהות בלב עם המידות האלוניות

המצווה "והלכת בדרכיו" (דברים כח, ט) מחייבת אותנו לאמץ לליבנו את המידות האלוניות ולפעול על פיהן. כתב הרמב"ם בספר המצוות:

המצווה השמינית היא שציונו להידמות בו יתעלה לפי יכולתנו, והוא אומר: "והלכת בדרכיו"... ובא בפירוש זה: מה הקדוש ברוך הוא נקרא רחום אף אתה היה רחום, מה הקדוש ברוך הוא נקרא חנון אף אתה היה חנון, מה הקדוש ברוך הוא נקרא צדיק אף אתה היה צדיק, מה הקדוש ברוך הוא נקרא חסיד אף אתה היה חסיד. וזה לשון ספרי (פרשת עקב פסקא מט).

רבי אברהם בנו של הרמב"ם מסביר שמצווה זו איננה מ"הציוויים הכוללים את התורה כולה... כאומר: 'את משפטי תעשו'" (ספר המצוות לרמב"ם שורש ד). הרמב"ם איננו מונה "ציוויים כוללים את התורה כולה" בין תרי"ג המצוות. "והלכת בדרכיו" היא מצווה מן המניין, ומכאן שהיא מצווה מיוחדת בפני עצמה שמוסיפה על המצוות אחרות.

1. ראה: <http://www.jeffjacoby.com/12169/stingy-liberals>

לשון הפסוק היא "כי תשמור את מצוות ה' אלקיך והלכת בדרכיו". על כך כותב רבי אברהם:

אין להעלות על הדעת שהוא [=והלכת בדרכיו] צווי כולל. כי אחרי שאמר "כי תשמור את מצות ה'" אשר הוא כולל כל המצוות, הוסיף עליו ואמר "והלכת בדרכיו", שבנוגע אל זה היה אפשר להעלות על הדעת שאינו מוכרח כהכרח המצוות, מאחר שהמצוות הן מעשיות, "והלכת בדרכיו" אלו דברים התלויים במידות, כפי שפירשה הקבלה: "מה הוא נקרא חנון" וכו', אף כי תכלית המידות האלה גם כן מעשים. (שו"ת רבי אברהם בן הרמב"ם סי' כג).

המצוות מאזנות בין המידות באיזון אלוכי. כפי שכתב הרמב"ם "חוקים ומשפטים צדיקים" (דברים ד, ח), וכבר ידעת שעניין צדיקים - שווים [=מאוזנים] (מו"נ ב, לט). מצוות "והלכת בדרכיו" מחייבת את היהודי להתחבר בליבו אל המידות המאוזנות בחוקי התורה - "המידות השוות בלא ספק, אשר הם מכלל חוקים ומשפטים צדיקים" (מו"נ ג, לט).

ג. קיום המצוות לחיזוק המידות הטובות

המשנה במסכת אבות (ג, ט) מלמדת אותנו ש"הכל לפי רוב המעשה". על כך כותב הרמב"ם בפירושו על המשנה שם:

המעלות [בתרגום הר"י קאפח: "המידות הטובות"] לא יושגו לפי שיעור גודל המעשה, אלא לפי רוב מספר המעשה... משל זה, שהאדם אם ייתן למי שראוי אלף דינר בפעם אחת ולאיש אחד, לא תושג לו מעלת הנדיבות בזה המעשה האחד הגדול, כמו שתושג למי שיתנדב אלף פעמים באלף דינר, וייתן כל דינר מהם על צד הנדיבות, לפי שזה ייכפל על ידו מעשה הנדיבות אלף פעמים, ויושג קניין חזק, וזה פעם אחת בלבד התעוררה הנפש התעוררות גדולה למעשה טוב, ואחר כך פסקה מזה. וכן בתורה אין שכר מי שפדה אסיר במאה דינר, או נתן צדקה לעני במאה דינר שהיו די מחסורו, כמו מי שפדה עשרה אסירים, או השלים חסרון עשרה עניים, ואפילו בעשרה דינרים. ולזה תקיש.

יש להדגיש: הרמב"ם לא מעדיף על פני תרומה גדולה לעני אחד שתשלים את חסרונו, תרומה מועטת לכל אחד מהרבה עניים שאינה משלימה את חסרונו של אף אחד מהם. העדפתו את רוב המעשה היא כשאין יתרון לעניים במתן צדקה בפחות מעשים. מי שנותן צדקה כשבעיניו השלמת המידות שלו תופסת מקום חשוב יותר מהשלמת חסרונו של העני - מחזק על ידי מעשיו גם מידה רעה. כשלא נפגמת התועלת שהוא מביא לעני ראוי לנדבן לפעול בדרך שמחזקת בליבו את מידת הנדיבות.

ד. מצוות שהתורה דורשת לקיימן מרצונו, כהתנדבות

רש"י על התורה (שמות כ, כב) מצטט את דברי רבי ישמעאל לפיהם כל שימוש של התורה במילה "אם" הוא רשות חוץ משלשה: בבניית מזבח אבנים - "אם מזבח אבנים תעשה לי" (רש"י כ, כב), בהלוואה בחינם - "אם כסף תלווה את עמי" (שמות כב, כד), ובהקרכת מנחת העומר - "אם תקריב מנחת ביכורים" (ויקרא ב, יד). שלושה אלה הם חובה, ומשמעות המילה "אם" בעניינם היא "כאשר".

מסביר המהר"ל (גור אריה על רש"י שם):

יש לפרש מה שכתב לשון "אם" אף על גב דחובה הם, מפני שאם יעשה מחובה כאילו מקיים גזירת המלך - אין הדבר לרצון להקב"ה, וצריך שיעשה מרצונו, ואז כשיעשה מרצונו הוא מרוצה... כי אם בונה מזבח, שזהו עבודתו יתברך להקריב עליו, והוא מקיים מכוח גזירת המלך בלבד - אין זה עבודה, כי העבודה צריך שיהיה עובד לו מרצונו... וכן אם הלווה כסף כאילו מקיים גזירת המלך, אין זה מצוה, כי צריך שיהיה מצות הלוואה מרצונו בלב טוב... וכן הקרכת העומר, שזה להודיע שהוא יתברך אשר הצמיח לנו הפירות ונתן לנו הכל, וזה צריך הודאה בלב, לא כמלך בשר ודם המכריח את האדם שיודה במלכותו... ולפיכך צריך לקיים כאילו הוא רשות.

ה. המידות הטובות של האבות כבסיס לקבלת התורה

הרמב"ם במורה הנבוכים (ג, מט) כותב על הרצף הקיים בין המידות הנעלות של האבות לבין משפטי התורה:

היושר אשר למדנו ממנו [מיהודה במעשה תמר] הוא אומרו לנקות עצמו מגזלתה, ושהוא לא שינה ולא ביטל מה שהסכים עמה עליו: "הנה שלחתי הגדי הזה" (בראשית לא, כג), אין ספק שהגדי הוא היה טוב במינו מאוד, ומפני זה רמז אליו ואמר "הזה". וזהו היושר אשר ירשו מאברהם יצחק ויעקב שלא ישנה אדם בדיבורו, ולא יחליף תנאו, ושייתן לכל איש חוקו משלם... הלא תסתכל ברוב יושר אלו החוקים ומשפטים צדיקים איך שפטו במוציא שם רע...

על פני הדברים היה מקום לשאול: מה הקשר בין יושרו של יהודה אותו ירש מהאבות, לחוקים ומשפטים של התורה שהם חכמה אלוקית שנמסרה לנו משמים? ואיך מעיד היושר שבמצוות התורה על יושרם של האבות והשבטים בטרם קיבלו את התורה?

אלא שמידותיהם של האבות שהנחילו אותן לצאצאיהם הן התכונות שאפשרו לעם ישראל לקבל את התורה בסיני, ואף הביאו לצימאון גדול לתורה עד שלבסוף היא ניתנה לנו. ללא התאמה זו בין הטבע של העם לתורה - התורה שהיא חכמה

אלוקית ורצון אלוקי לא הייתה נקלטת, גם לא בכפיה. בהמשך נראה שגם לאחר קבלת התורה יש תפקיד להתעוררות טבעית של מידות טובות כפי שהיתה באבות מעבר לקיום המצוות שאנו חייבים לקיימן. אך ההתנדבות לא יכולה להחליף את המסגרת החוקית המחייבת.

ו. היתרון של חוקיות על פני ספונטניות מתפרצת

הרב קוק רואה בעובדה שעם ישראל אוהב את החוקיות האלוהית שבתורה סגולה ייחודית שמבדילה אותנו מן האומות. אלו, אף שיש בהן מי שמוכן למסירות נפש ולהסתגפות לאידיאלים חשובים, שונאות מטבען את החוקיות שנאה שורשית, וכתוצאה מכך שונאות גם אותנו היהודים שחוקיות זו היא זהותנו. וכך הוא כותב (נחמת ישראל, מאמרי ראה עמ' 289):

עצמותה של האומה הישראלית, קיומה והווייתה, תוכנה הפסיכולוגי, תקוותה ומעמדה המדיני, הכל תלוי, בנוי ומשוכלל, על יסוד אהבת החוק האלוהי של קדושת המצוות והמשפטים... כל מוסר של קדושה, כל תועפות של התלהבות, כל השתפכות נפש של רגשי דת לזהטים ומנשאים, או גם מסעירים ומחרידים, אפילו אם יגברו חיל עד מרומים, אפילו אם יגדלו לעשות גדולות ונשגבות, גבורות ונצורות, אותות ומופתים, אפס ותהו הם מול אותה הידיעה הגדולה והברורה, הצבורה וגנוזה בעומק נשמתה של האומה כולה, שהיא יודעת שיסוד חייה ונצחיותה, זיוה ועטרת עתידה, תלוי בשמירת הקדושה של החוקים, באהבת החוקיות האלוהית... הפרא האלילי, גם כשהוא מדמה שיוכל להכניע את זדון לבו ורשתו ללכת באורח מוסר של נדבה בתוכן חיים של המון דמיונות מלהיבים... אבל מפני האדירות של החוק הוא מתבהל כמפני מלאך בלהות. כל כך הפוך הוא מן החוק האלוהי עד אשר מפני שמו ירגו ויפחדו. רגשי תיעוב ושנאה יתעוררו ממעמקי נפשו לעומת החוק האלוהי. ובאמת כאן נעוץ יסוד ההבדל התכוני שבין ישראל לעמים, "מגיד דבריו ליעקב, חקיו ומשפטיו לישראל, לא עשה כן לכל גוי ומשפטים בל ידעום, הללויה" (תהילים קמו, כ).

עם ישראל אוהב את החוק ואת המשפט משום שאין בנו ערכים פרודים, האחדות שוכנת בנו, ואור ה' אחד חי בקרבנו. דיני תורת אלוקים חיים מציינים אותנו מכל עם ולשון... יש נטיפות של קודש בכל עם ולשון, אבל ערכי החיים כולם אינם צומחים מזה. (ישראל ותחיתו פרק ג, אורות עמ' כ)

בחיים, ערכים מתנגשים זה בזה. את האיזון ביניהם קובע החוק. באומות העולם הסדר שקובע החוק או החברה בין הערכים הוא פחות מושלם מכל ערך טוב העומד בפני עצמו. הצורך בהכרעה לאחר ההתנגשות ההכרחית בין ערכים, מביא לפשרות המרחיקות את האדם מן האידיאל.

לעומת זאת, בישראל ההכרעה של חוקי התורה בין ערכים מתנגשים היא יותר שלמה מכל ערך בפני עצמו. התורה בכללותה מחייה בשלמותה את כל מידה טובה הנגזרת ממנה.

ז. "מידת חסידות" ו"לפנים משורת הדין" - פן התנדבותי הכרחי בעבודת ה'

למרות היתרון של החוקיות התורנית על פני ה"תועפות של התלהבות" של אומות העולם, יש גם בעבודת ה' צורך להתעוררות התנדבותית, המשך לעבודת האבות את ה' לפני מתן תורה.

הרב קוק מסביר שהתורה פועלת להתפתחות העולם לטובה בהדרגתיות, דור אחר דור, הן "מכוח הדין והמשפט" של חוקי התורה, והן (אגרת פט, אגרות ראייה א עמ' צז):

דווקא מטוב הלב ומהסכמה פנימית בלא שום מעיק כלל, אפילו מועקה מוסרית... האבות קיימו את התורה מהכרה פנימית וחופשית, וזה היתרון ראוי שלא יחסר על חלק גדול מהמציאות המוסרית, וזהו יסוד החלקים הגנוזים שהמה יוצאים דווקא בתור מידות חסידות ולפנים משורת הדין, שאם היו באים בתור הלכה הכרחית היו מטשטשים את ההדרכה הקבועה, להיות הולכת הלוך ואור² לדורות עולם ולהיות לאור גויים ועמים רבים לפי מעלות רוחם השונה מאד³. כי הצד המוסרי שצריך להימצא בתור נדבה ואהבת חסד הוא צריך לעולם להיות לו משקל נודע לפי הערך המוסרי הכללי החיובי, כערך האוויר החופשי לעומת הבניינים והמעשים הקולטוריים הממלאים אותו⁴, שאי אפשר שלא ישאירו בעבורו⁵ מקום רחב מאד... אין לשער גודל ההפסד, שהיתה התרבות האנושית סובלת, אם אלה המידות הנעלות היו נקבעות בקבע חיובי. כי רק מה שהוא יותר הכרחי לחיים החומריים והמוסריים בהווה, ופוגע אם יחלש להשרשת העתיד, זה נכנס באזהרה, ו"גדול המצווה ועושה" (בבא קמא לח, א). אבל מה שקולע לעומק הטוב בהיותו עומד ומתפשט בתור טל של תחיה "לימים יוצרו" (תהילים קלט, טז)... זכה להיקבע בתור נדבה ואהבת חסד... וכל אשר תתרומם האנושיות יצאו מידות-החסידות מרשות היחיד לרשות הרבים, ויהיו קניין כל העם, "וכל בניך לימודי ד'".

בתמונה שמצייר הרב קוק השלמות של התורה מתבטאת במבנה קבוע ומחייב של חוקים, כשסביבו נותר מקום להתרחבות התנדבותית של מידות טובות כדוגמת מעשי האבות. לא מדובר על מסגרת מקבילה לחוקיות ונפרדת ממנה. גם השטחים הפנויים מסביב לעיר הם מרכיב חיוני של העיר עצמה שתורם ליופייה

2. כלומר: בהדרגה.

3. ההדרגה היא על ציר הזמן, וגם בהתאם למצבם של קבוצות שונות של בני אדם.

4. את האוויר החופשי, כלומר את השטח שהיה פנוי מבניינים.

5. עבור האוויר החופשי גם אחרי הקמת הבניינים.

(ראה הלכות שמיטה ויובל פרק יג הלכה ה, ותוספות יום טוב ערכין פרק ט משנה ח). ברור שלא הורסים מבנים קבועים חיוניים כדי ליצור במקומם מרחב פנוי. הפן ההתנדבותי של מידת החסידות ושל לפני משורת הדין נותן מרווח המאפשר התקדמות מוסרית בעם ישראל ובעולם לאורך הדורות, וגם פותח אפיק של השפעה טובה על האומות שהחוקיות מנוגדת לטבען ומבהילה אותן.

זאת ועוד. רוח ההתנדבות החופשית שהיא מורשת האבות שומרת על המבנה הקבוע, על החוקיות התורנית, "מדכדוך רוחה". על כך כותב הרב קוק (שמונה קבצים קובץ ה אות קפ):

התכנית העולמית המסודרה גבוהה היא בערך פיתוחה, בצורתה הפנימית, עם כל צמצומה, מהזוהר השירתי של ההופעה הרשותית עם כל רוחב התפשטותה. יש אמנם עת תילכד הצורה העליונה במצודת הגבלותיה עד כדי דכדוך רוחה. אז מאיר אור אבות, ברית אבות לבנים תזכור, והשלהבת הרשותית של עבודת נדבה פורצת את הגבולות, ממזגת את הרוח, ומזהרת את המפעלים, מלשדת את יובש הדקדוקים, ומעירה את אש החיים שבהם.

אמנם רוח זו כשהיא מתפרצת מסוכנת היא; לפעמים היא פוגעת גם ב"צורות שהחיים תלויים בהם". אך בסוף "ישוב ויבנה חרבות, ובנין חדש מלא ישן בכליל הדרו יקום... גדור פרצי בכך פרצי ומחדק לקוט שושן" (מתוך הסליחות ל"ז תמוז; שמונה קבצים שם).

ה. בנדר מתגלה "הערך המקורי שיש בדתיות הטבעית"

הרב קוק כותב שהכוח של האדם לנדור נדר, להוסיף חיוב באופן התנדבותי, מגלה שקדושתה הטבעית של הנשמה הייתה ונותרה **סיבה** למתן התורה, ולא רק הכנה המאפשרת את קבלתה⁶. התורה, החוקים ומשפטים, ניתנו לנו כדי שהנשמה הישראלית, שהיא מעיין של קדושה, תאיר במלוא אורה באפיקים רבים בכל תחומי החיים (אורות האמונה עמ' 121):

הנדר הוא עומק ההתגלות הטבעית של חוש האמונה, שמתגלם בביטוי ובמעשה... מה נאה היא ההרגשה הישראלית אשר עם כל אשר הוקפו במצוות... חשים הם בראש כל את **הערך המקורי שיש באותה הדתיות הטבעית** שמתגלה בקדושת הנדר... הנודר הוא בא מנביעת החיים של ההכרה הטבעית, שבפנימיותה של הנשמה, שלמען האיר באורה בכל מילואו וטובו נתנו לנו תורת אמת וחוקים ומשפטים צדיקים וישרים... כשתפיסת הנפש בחוש האמונה היא חזקה ובריאה לגמרי, היא שולחת מתוכה את כל ענפיה... הנחלים מתפצלים וזורמים על כל הפרטים, הדקדוקים וההידורים

6. ראה אליהו רבא (איש שלום) פר' טו ש"ישראל קדמו" לתורה.

שבמצוות באהבה רבה וחדווה גדולה, בעוזו נפש מחוש האמונה.

ט. המידות הטובות של האבות הן בסיס לתשובתם של מי שהתרחק מהתורה

הרב קוק כותב על הדרך בה ישובו בני דורו שהתרחקו מחוקי התורה לשמירת המצוות. התעוררות ציבורית של המידות הטובות של האבות, מידות שהורישו לנו, יחד עם השאיפה לאידיאל אלוקי נשגב, תחבר את הרחוקים לחוקי התורה בסופו של תהליך. וכך כתב הרב זצ"ל (נחמת ישראל מאמרי ראייה עמ' 284):

יסוד המוסר הציבורי הישראלי, החפץ של תכנית החיים על פי השאיפה האלוקית שהם תו האבות, של רוממות החמדה לתכונה רוחנית עשירה ומפוארה כזו בצביון החיים הכלליים, הוא צריך מתחלה לשוב אל ישראל. מתוך כך ילכו ויתעוררו למלוא קביעותם כל ענפי מצוותיה המעשיות של תורה וחוקיה... אצל רבים מבני דורנו אנו מוצאים, שאף על פי שמצד הירידה בהכרת תוכן נשמת התורה סרו מדרך ה'... בכל זאת היושר הציבורי חי בקרבם באופן גדול ונשגב, ודבקים הם במצוות השכליות והמוסריות עד כדי מסירות נפש. למדים אנו שהכוח הכללי האלקי של השפעת קדושת האבות "לשמור דרך ה', לעשות צדקה ומשפט", החל להתנער ולתת את פריו.

המוסר והיושר הטבעיים לישראל, והשאיפות לאלוקות ששורשם ב"נביעת החיים שבפנימיות הנשמה", היו בתחילת דרכנו - בתקופת האבות - סיבה והכנה לקבלת תורה. גם בעידן שלנו הם יולידו דרישה לקיום המצוות במלואן.

סיכום - הרב בקהילתו

נשוב להשוואה שעשה הרב קוק בין מבני העיר שסביבם שטחים פתוחים שגם הנחוצים לשלמותה של העיר, לבין חוקי התורה המחייבים והקבועים, שמסביבם פעילות התנדבותית של "לפנים משורת הדין" ו"מידת חסידות". תפקידו של הרב בקהילה כולל הוראת התורה וחיזוק המחויבות אל המבנה החוקתי של התורה, יחד עם עידוד המידות הטובות של הציבור ושל היחידים, והיוזמות הברוכות שמידות אלו מולידות.

* * *

ככינוסים של רבני בנימין, הרשמיים והפחות רשמיים, הרב דברת שליט"א תורם לכל מפגש, בנוסף לידיעותיו הענפות בתורה, את תרומת רוחו הנוחה האוהבת אדם, את ההומור העדין והמלטף שלו, את נדיבות לבו המקרינה. שנזכה - משפחתו, קהילתו וחבריו - ליהנות מחוכמתו וטוב לבו לאורך ימים ושנים, בהן יבורך בבריאות טובה ובשמחה מכל אשר עשה ועוד יעשה.